

EXEGI MONUMENTUM AERE PERENNIUS . . .

Horatius utókorának szorgalmas kutatói akár a címben jelzett egyetlen kép világirodalmi nyomozgatásával¹ köteteket tölthetnének meg — Propertius (III 2, 17—26) és Ovidius friss utánzásától (Met. XV 871—879)² a «Szigeti veszedelem» peroratiójáig,³ Puskin «Emlékművéig», vagy Illyés Gyulának «Az ítéletmondóhoz» írott, tudatos Horatius-reminiszcenciákkal tüzdelt 1939-es válaszáig:

. . . Máris messzetünő művet emeltem, új
Útjelzőt e szeles, pusztá homokmezőn.
Én sem múlok el így jeltelen . . .

Erre mi nem vállalkozunk, még csak «újabb adalékokkal» sem óhajtjuk a teljességében úgyszólván felölelhetetlen témát duzzasztani. Az írói hírnév «épületének» romolhatatlanságára utaló görög előzményeket (pl. Pind., Pyth. VI 7—14: ὕμνων θεσπάρχος . . ., τὸν οὕτε χειμέριος ὄμβρος, οὗτ' ἀνεμος ἐξ μυχῶς ἀλός ἄξιοι)⁴ pedig akármelyik kommentárban megtalálhatjuk. Érdeklődésre tarthat viszont számot egy viszonylag nemrégiben publikált papirusz, amely azt bizonyítja, hogy már az egyiptomi újbirodalom «írnokai» is a sivatagból felmeredő piramisokkal hasonlították össze és azoknál maradandóbbnak minősítették tulajdon műveiket.

A szóban forgó dokumentumra, melyet a British Museum Chester Beatty-papiruszaiból A. H. Gardiner tett közzé,⁵ H. Fuchs tanulságos cikkének («Nun, o Unsterblichkeit, bist du ganz mein . . .»)⁶ olvasása közben figyeltünk fel.

¹ Vö. Ed. Stemplinger: Das Fortleben der horazischen Lyrik seit der Renaissance. Leipzig 1906, 369—375. l.

² Más kérdés, hogy miért mellőzi Ovidius Horatius nevét az Amores I. könyvének zárógalériájában, bár az utolsó (I 15, 42) sorban kifejezetten őt idézi: *vivam, paraque mei multa superstes erit*. Vö. Trist. III 3, 77sk.: *maiora libelli et diuturna magisunt monumenta mihi*. — Nem szokták idézni a kommentátorok Statius «Genethliacon Lucani»-ját (Silvae II 7, 70 sk.), amelyben Orpheus így magasztalja a «Pharsalia» költőjét, Pompeius elsiratóját:

*Tu Pelusiaci scelus Canopi
deflebis pius et Pharo cruenta
Pompeio dabis altius sepulcrum, —*

pedig a Horatiusnak szóló célzás az összefüggésből (Ennius, Lucretius, Ovidius, Vergilius aposztrofálásaiból) nyilvánvaló.

³ Vö. Klaniczay T.: Zrínyi Miklós. Bp. 1954, 244. l.

⁴ Vö. Simonides, 5. frg. (Thermopylai védőinek hősiességéről).

⁵ Hieratic Papyri in the British Museum. Ser. III/1 (1935) p. 38—40, pap. 4v. 2, 5—3, 11; 18—19. t.

⁶ Ἀριίδωρον Edgar Salin. Tübingen 1962. 149—166. l.

W. Baumgartner, aki R. Weill nem pontos francia fordítása alapján⁷ németül ismertette a papirusz szövegét,⁸ már meglátta a Horatius felé mutató szálakat, majd mások is regisztrálták az *Exegi monumentum* «első előfordulását».⁹

Az alábbiakban — a hitelesség okából, az érdeemes baseli latinista cikkében¹⁰ olvasható szöveg helyett — azt a pontos fordítást közöljük, amelyet Kákósy László baráti szívességének köszönhetünk:

«... Azoknak a tudós írkokoknak a neve az istenek után következő korszakból, akik megjósolták a jövendőt, mindörökre fennmarad, bár ők eltávoztak, miután befejezték életüket, és a hozzájuk tartozókat is mind elfeledték. Nem készítettek ércből való piramisokat és vasból való sírtáblákat. Nem hagyhattak örökösöket, gyermekeket, ... akik kimondták volna nevüket. Irataikat, tanításaikat tették meg örökösökké, a (papirusztekerces) halotti papjukká, az írótablát szerető fiukká. *Tanításaik az ő piramisaik*, az írónád a gyermekük, a kő felülete a feleség(ük) ... Készítettek (számukra is) ajtót és épületeket, ezek azonban elpusztultak, halotti papjaik eltávoztak, emléköveiket föld takarja, termeiket elfeledték. Nevüket azonban kimondják könyveik miatt, mivel kiválóak voltak, s készítőik emléke örökre fennmarad. Légy írkok, vésd ezt a szívedbe, hogy neved hasonló legyen.

Hasznosabb a könyv a kivésott emlékkőnél, a tartósan megépített kápolna falánál. Ez szolgál sírépítményként és piramisként, hogy kimondják nevüket. Bizony hasznos az a temetőben, ha a név az emberek ajkán van. Az ember elpusztul, teste porrá válik, mindenki a földbe kerül, az irat azonban a felolvasó (?) szájába adja a nevét. Hasznosabb a könyv az építész házában, a nyugaton¹¹ levő kápolnánál. Ki van most, Hordedefhez (vagy: Dedefhorhoz) hasonló? Van-e valaki más (olyan), mint Imhotep? Nem volt közöttünk senki olyan, mint Noferti és Heti, aki a legkülönb köztük. Megtanítom neked Ptahemdehuti nevét és Haheperré senebét. Van-e valaki más, aki hasonló Ptahhotephez és Kaireshez? Ezek a bölcsék megjósolták a jövendőt, s amit kijeltek a szájukon, bekövetkezett. Kijelentéseiket könyveikben leírva meg lehet találni ... *Ők eltávoztak, nevüket is elfeledték (volna), a könyv azonban fenntartja emlékezetüket ...*»

Igaza van Fuchsnak, amikor megjegyzi,¹² hogy a horatiusi ódaköltészet első, egyelőre lezárt gyűjteményének *sphragis*-ában, amelyben a szomszagos apuliai szülőföld és a Róma örökkévalóságát szimbolizáló Capitolium a görög költészet múzsájának ajándékával (*Delphica laurus*) és az ősi egyiptomi műveltség legmonumentálisabb emlékeivel együtt szerepel, — «die ganze Kulturwelt ist in diesem Gedichte gegenwärtig, und alle Bereiche werden durch kennzeichnende Andeutungen sichtbar gemacht»¹³ — «a piramisok említése elgondolkoztatóbb tény (eine erstaunlichere Tatsache), mint általában gondolják». Ennek a

⁷ Ceux qui n'avaient pas de tombeau dans l'Égypte ancienne. *Revue de l'hist. des relig.* 118 (1938) 21. l.

⁸ Neue Zürcher Zeitung, 1939. márc. 29. sz.

⁹ P. Gilbert: Horace et l'Égypte. *Latomus* 5 (1946) 61 skk. 1.; E. Bickerman: *Cl. Phil.* 43 (1948) 58. l.: «If I am not mistaken, that is the earliest occurrence of the Horatian *exegi monumentum*».

¹⁰ 150—151. l. — Vö. M. E. Matje: A művész egyéniségének szerepe az ókori Egyiptom művészetében. *Szovjet Műv.-tört.* 13 (1958) 20. l. (Ford.: Varga Edith.)

¹¹ Vagyis: a temetőben.

¹² I. h. 150. l.

¹³ I. h. 149. l. — A piramisok rendeltetéséről és jelentőségéről l. W. Helck: *RE* «Pyramiden» 2275. hasáb.

ténynek tudatossá válását a fentebb bemutatott, i. e. 1200 tájára keltezhető papirusznak köszönjük, amelyből kiderül, hogy az ódaköltészetnek a piramisokkal való összehasonlítása «nem egészen Horatius egyéni leleménye; az ötlet a költő olvasottságát bizonyítja, amely már korán túlterjedt a görög-római irodalom elismert műveinek körén».¹⁴ Fuchs ezzel kapcsolatban a XVI. epódosz keleti eredetű eschatológiai forrásaira, valamint a Canidia-költemények varázspraktikáinak «irodalmi» ismeretére utal.¹⁵

Így ismerhette Horatius — valamiféle változatában — az író egyiptomi dicséretét is. Az idézett papiruszból kikövetkeztethető «mintáját» annyiban formálta át, hogy az «ércpiramisok» képét két külön hasonlóra bontotta: az ő költői műve maradandóbb az ércnél és magasabbra emelkedik, mint a «királyi» piramisok. A «közvetlen forrás» találgatása reménytelen, de fölösleges is; erre vonatkozólag Fuchs sem kockáztat meg semmi feltevést. Kitér viszont arra,¹⁶ hogy Horatiusnak «volt érzéke mintájának merész kettős képe iránt»: a harmadik római ódában Iuno — Trója újjáépítésének tilalmával kapcsolatban — «ércfalat» említ, amelyet görögjeivel újra csak ledöntetne (C. III 3, 65—):

*ter si resurgat murus aeneus
auctore Phoebos, ter pereat meis
excisus Argivis . . .*

Majd átvitt értelemben — az erkölcsi érinthetlenség szemléltetésére — ugyan-csak az «ércfal» kifejezést használja Horatius levélköltészetének első darabjában (I 1, 60—):

*. . . hic murus aeneus esto:
nil conscire sibi, nulla pallescere culpa.*

Itt nem lehet célunk ennek az idegen képnek a nyomon követése sem. Fuchs hivatkozik A. Alt tanulmányára,¹⁷ amelyből megtudjuk, hogy Egyiptom királyait az ország «ércfalának» nevezték,¹⁸ de a kifejezéssel másutt is találkozunk az ókori Keleten, például Jeremiás próféta könyvében (1, 18): «Mert imé én erősített várossá, vasoszloppá és ércbástyává teszlek ma téged mind az egész földön, Juda királyai, fejedelmei és papjai ellen és a föld népe ellen» (vö. 15, 20: «és e nép ellen erős ércbástyává teszlek téged, és viaskodnak ellened, de nem győzhetnek meg téged»).¹⁹ Az ércfal vagy ércház a görög eposzban «a mindenféle kitapasztalható valóságon túl képzelendő helyek» rekvizitumaként szerepel, vagyis «ott, ahol elsősorban számolhatunk görögségen kívüli dolgokkal».²⁰ Az irodalmi anyag vázlatos ismertetése során²¹ Fuchs is egészen Aeneas alvilágjárásáig (Verg., Aen. VI 630—: *Cycloppum educta caminis moenia*)

¹⁴ I. h. 151. l.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Uo.

¹⁷ *Hic murus aeneus esto*. ZDMG 86 (1933) 33. skk., különösen a 47. skk. l.

¹⁸ A Halottak Könyvének idevágó szövegeit felhasználta már Kerényi K. is: *Ascensio Aeneae*. EPhK 48 (1924) 28. l.

¹⁹ A kérdés irodalma: Fuchs: i. h. 159, 5. j.

²⁰ Fuchs: 152. l.: «Bestandteil der jenseits aller erfahrbaren Wirklichkeiten liegenden Räume — dort also, wo am ehesten aussergriechische Stücke zu vermuten sind».

²¹ I. h. 159, 6—9. j.

jut el,²² mint ahol Vergilius az «ősi egyszerű képet — Horatiushoz hasonlóan — művészi módon körülírva» elevenítette fel.²³

Mindez érdekes és elgondolkoztató, csak éppen korántsem kielégítő. (Fuchs közleményének az eddigiekben ismertett első része konklúzió nélkül zárul.) Érdekes önmagában; elgondolkoztató a keleti képeknek a görög-római irodalomban megfigyelhető felbukkanása, az átszivárgás, meggyökerezés útja-módja; de az út állomásainak hiánytalan felsorolásáról, bizonyíthatóságáról szó sem lehet. Fuchs klasszikus és keleti hivatkozásait különösebb fáradság nélkül akárhány részletadattal egészíthetnők ki. Horatius görög «előzményei» szempontjából nem közömbös pl. Pindarosnak Plutarchos Marcellus-életrajzában (29, 11) olvasható töredéke (frg. 232 Schr. = 218 Bowra): *τὸ περιωμένον οὐ πῦρ, οὐ σιδάρεον σχήσει τεῖχος*.

Még kevésbé közömbösek az egyiptomi vallás és irodalom mediterraneumi elterjedésének felmérése szempontjából pl. Ed. Nordennek a IV. ekloga értelmezését előbbre vivő felfedezései,²⁴ vagy Kerényi Károlynak fentebb már említett fejtegetései, az aranykori római költészet egyik remeke és egy piramis belső falán fennmaradt szöveg közt — apró részletekig menőleg — kimutatott frappáns összefüggések, melyek közül Kerényi pl. a VI. énekbeli Charon-jelenet forrását «nemcsak egyiptomi eredetűnek, hanem a legszorosabban fordítási jellegűnek», Aeneas alvilági útját «minden részletében külön-külön s e vonások összefüggésében» kézzelfoghatóan egyiptominak minősíthette.²⁵ Köztudomású, hogy ugyanez az illusztris szerző a «görög — keleti» regény genezisének nyomozása közben alapos túlzásokba is téved, de egy nem is olyan jelentéktelen részletben, az egyiptomi vallásos propaganda itáliai kihatásainak hangsúlyozásában — már az i. e. II. században! — még nála is tovább merénék menni. (A *senatus consultum de Bacchanalibus*-nak a hellenisztikus Dionysos-kultusszal és ennek egyiptomi propagandájával feltételezhető összefüggésére, a vallásos egyesülésekben szervezkedő elégedetlenek «nemzetközi» kapcsolataira gondolunk.)²⁶ Több részlettanulmányban²⁷ mi is már nem egy feltűnő egyezésre, egyiptomi kultuszok, intézmények stb. római átvételére mutattunk rá.

Mindez jócskán valószínűsíti a bevezetőben ismertett papirusz közzétevőinek sejtését: az eleven érdeklődéssel megáldott és széles körű irodalmi ismeretekkel rendelkező *Horatius könnyen tudomást szerezhetett az egyiptomi írnokok tollforgatói öntudatának «piramidális» megnyilatkozásairól*. Ezen a vonalon azonban a sejtésnél, az aranykori költő és az újbirodalmi írnok közti — távoli és ellenőrizhetetlen — «kapcsolat» feltételezésénél tovább nem juthatunk. A kérdés eddigi felvetői nem vizsgálták azt, amire a klasszikus szö-

²² Vö. Kerényi K.: i. h.

²³ Fuchs: i. h. 152. l.

²⁴ Die Geburt des Kindes. Leipzig—Berlin 1924, 116— és 123— l.

²⁵ I. h. 31—33. l.

²⁶ L. BGU 1311 (az i. e. III. sz. végéről): Görög történeti chrest. (Bp. 1960) 41. l., vö. *Moravcsik Gy.*, Miről vallanak a papiruszok? Bp. 1961, 144. l. Az antik regény keletkezésének idejét Kerényi (Die griechisch-orientalische Romanliteratur, Tübingen 1927, 231. l.) az i. e. II. századra próbálta tenni; vö.: Megjegyzések Plautus *Mercator*-ához. EPhK 61 (1937) 217. l.

²⁷ RE «Ornamenta» 1115—1117. hasáb; *Vergilianum*. EPhK 71 (1948) 81. l.; Volgai Osiris-mythos. Ant. Hung. 3 (1949) 113—119. l.; *Aquis submersus*. Acta Ant. 1 (1951) 201—224. l.; Caesars Funeralien und die christliche Passion. Acta Ant. 10 (1962) 23—31. l.

vegek gondozói és értelmezői a bizonyosságnak több reményével vállalkozhatnak: mi a szerepe (funkciója, sajátos jelentősége) az egyiptomi piramisok említésének Horatius reprezentatív költeményében?

Az ódaköltő Horatius az egyelőre lezártnak érzett, három könyvből álló gyűjtemény közreadásakor, az Augustus személye és «princepsi» rendszere szempontjából váratlanul válságosnak mutatkozó 23. évben,²⁸ elgondolkozató szerénységgel abban jelölte meg büszkesége tárgyát, hogy «alacsony sorból magasra törve, elsőnek alkalmazta az aiol verseket itáliai dallamokra»,²⁹ vagyis hogy Itália földjén ő honosította meg az aiol lírát. Ebből és hasonló súlyú megfigyelésekből egyesek holmi leplezett ellenzékieskedésre gyanakodtak. Valójában: Horatius ércnél maradandóbbnak és az egyiptomi királyok monumentális síremlékeinél magasabbra nyúlónak, különbnek jelenti ki költői teljesítményét, de ugyanakkor van is számára valami, amihez költői halhatatlanságát bizvást kötheti: a Róma örökkévalóságát jelképező és garantáló capitoliumi szikla, Iuppiter romolthatatlan és rendíthetetlen kultushelye. Az utóbbi elképzelés közkeletűségének és súlyának bizonyításául itt csak Vergilius felejtethetetlen soraira, Aeneas ifjan elhalt társainak *προσφώνησις*-ére hivatkozunk (Aen. IX 448—):

*Fortunati ambo! Si quid mea carmina possunt,
nulla dies unquam memori vos eximet aeo,
dum domus Aeneae Capitoli immobile saxum
accolet, imperiumque pater Romanus habebit.*³⁰

Melyikük «idézte» a másikat? Megállapíthatatlan, de nem is fontos; a maga helyén meggyőző és tökéletes mindkét költőbarát megfogalmazása. Van azonban egy másik emlékezetes horatiusi vers, amelynek párhuzamos vizsgálata tovább segíthet bennünket. Az ódák első könyvét voltaképpen lezáró «*Nunc est bibendum*»-ra, az egyiptomi veszély megszűntének lelkes ünneplésére gondolunk,³¹ amelyben — a politikai helyzetnek megfelelően — még élesebben van szembeállítva Róma és a zsarnoki (sőt: nőuralom alatt nyögő) Kelet, az *imperium* és a férfiatlan embernyáj, Caesar és a *fatale monstrum*. (Vö. a IX. epódosz actiumi ellentétéivel, 11—16. v., vagy Aeneas pajzsának vergiliusi leírásával: Aen. VIII 678—700.)^{31a} Kleopatrának látnia kellett királyi palotájának pusztulását (C. I 37, 25: *iacentem visere regiam*), bátorsága legfel-

²⁸ Vö. W. Hartke: Der Weg des Horaz zu den Göttern. Schriften der Sektion für Altertumswiss. der Deutschen Akad. der Wiss. zu Berlin, H. 8 (1957) 41. l.

²⁹ Q. Horatius Flaccus összes versei (a Corvina-kiadó kétnyelvű Horatiusa, Bp. 1961), 22. l.

³⁰ Vö. *Pater Romanus* és a *di indigetes*. EphK 67 (1943) 56. l. — Milyen jellemző, hogy Egyiptom — másik — legfőbb nevezetességénél, az alexandriai Serapis-templom hivalkodó nagyságánál még Róma késői tisztelője, Ammianus Marcellinus is csak a Capitoliumot találja magasztosabbnak (XXII 16, 12): *inter quae* (sc. *altis sufflata fastigiis templa*) *eminet Serapeum, quod . . . ita est exornatum, ut post Capitolium, quo se venerabilis Roma in aeternum adtolit, nihil orbis terrarum ambitiosius cernat!* (A piramisokról ugyanitt: 15, 28—29.) Vö. C. Koch: *Roma aeterna*. A «Religio» c. kötetben (Studien zu Kult und Glauben der Römer, Nürnberg 1960), 146—7. és 160 skk. l.

³¹ Schanz—Hosius szerint (Gesch. d. röm. Lit. II⁴ München 1935, 127. l.) az I 37. a «legrégebbi óda». Így még elgondolkozatóbbak volnának a horatiusi ódaköltészet legkorábbi darabja és a gyűjtemény zárókölteménye közt kitapintható párhuzamok. Kérdés csak az, hogy egyik-másik ódát nem kell-e korábbra datálnunk.

^{31a} A Kleopatra-óda «tengelyének» kitűnő interpretálása: J. V. Luce: Cleopatra as fatale monstrum. Class. Quart. N. S. 13 (1963) 251. skk. l.

jebb arra volt jó, hogy öngyilkossága révén mentesüljön a triumphusi felvonultatás szegényétől: a *Capitolium* rendíthetetlennek bizonyult az egyiptomi királynő esztelen fenyegetőzésével szemben.

A Kleopatra-ódában ugyanúgy a *Capitolium* — *regina* a verséltető ellentét (I 37, 6—8: *dum Capitolio regina dementis ruinas, funus et imperio parabat*).³² mint az «*Exegi monumentum*»-ban a romlandó, túlszárnyalt «királyi» piramisok (*regalis situs pyramidum*), illetőleg a rendíthetetlen *Capitolium*, amelyre a pontifex a hallgatag Vesta-szűzzel örök időkhig fel fog vonulni. De vegyük szemügyre a két költemény közt kimutatható többi vonatkozást is! Nem olyan súlytalan «egyezésekre» gondolunk, hogy pl. Horatius ugyanazt a jelzöt nemcsak a római *Capitolium* veszélyeztetőjére (I. 37, 10—: *quidlibet impotens sperare*), hanem a tulajdon halhatatlanságának *monumentum*-át képletesen ostromló északi szélre is alkalmazza (III 30, 3: *Aquilo impotens*). Vitathatatlan viszont, hogy az egyiptomi királynő fölött diadalmaskodó Róma nagyságát hangsúlyozza mindkét vers befejezése: a halálában tanúsított *generositas* miatt megbocsátóan és elismerően *non humilis mulier*-ként aposztrofált Kleopatra mentesült a triumphus gyalázatától,³³ nem szállíthatták Octavianus hadihajóira (*saevis Liburnis*), hogy azután királyi hatalmától megfosztva vonulassák fel a Róma fensőbbiségét ország-világ elé táró diadalmeneten (I 37, 31—: *privata deduci superbo triumpho*), — az «alacsony sorból hatalmassággá emelkedő» (III 30, 12: *ex humili potens*)³⁴ költő pedig büszkén hivatkozik győztes hódítói tetteire: «*elsőnek* hozta át — mintegy triumphuson bemutatandó hadizsákmányként — és honosította meg itáliai földön az aiol líra dallamait» (13 sk.: *princeps Aeolium carmen ad Italos deduxisse modos*).³⁵

³² Az egymás mellé, ill. egymással szembeállítás fontosságára csak Plessis—Lejay kommentárja utal (Oeuvres d'Horace. Paris 1903, 67. l.): «Rapprochement frappant: un nom sacré, le Capitole; un titre odieux, celui de reine.» Vö. Ep. IX 15—16: *interque signa turpe militaria sol adspicit conopium*.

³³ Kleopatra megtette azt, amit Aemilius Paullus ajánlott az asszony módra könyörgő Perseusnak: Cic., Tusc. V 40, 118; Plut., Aem. 34, 3—4.

³⁴ *Humilis* — szemben a 2. sor büszke *altius*-ával! Horatiusnak származása miatt érzett «Minderwertigkeitsgefühl»-jével (*quem rodunt omnes libertino patre natum . . .*) kapcsolatban a Corvina kétnyelvű kiadásának bezető tanulmányára utalunk (l. fentebb a 29. jegyzetet); a *humilis* állapotból való felemelkedésnek a 4. római ódában szemléltető tükröződésére vonatkozólag l. *Descende caelo* c. tanulmányunkat, Ant. Tan. 8 (1961) 44. l. és Acta Ant. 8 (1960) 371. l. — Maecenas is mutasson be felgyógyulásáért nagyszerű áldozatokat, építsen fogadalmi templomot, ő majd — helyzetéhez mérten — egy kicsinyke bárányt fog feláldozni» (c. II 17, 30 sk.: *reddere victimas aedemque votivam memento, non os humilem friemus agnam*). A *Maecenas, atavis . . .* záróórának az *Exegi monumentum* öntudatára emlékeztető befejezésével (36: *sublimi feriam sidera vertice*) mindenestre vö. C. III 16, 18 sk.: *iure perhorruil late conspicium tollere verticem*. — Itt utalunk Regulus beszédének befejezésére, Karthagónak a római «gyalázat árán növelt nagyságára» (C. III 5, 38 sk.: *o pudor, o magna Karthago, probrosis altior Italiae ruinis*), mint a Kleopatra-óda (*dum Capitolio regina dementis ruinas parabat*) és az *Exegi monumentum regali situ pyramidum altius* összekötő láncszemére.

³⁵ A mondat értelmezéséhez l. (Györkösy) Jirka A.: *Aeolium carmen ad Italos modos deduxisse*. EPhK 58 (1934) 53—58. l. Biztos, hogy Heinze magyarázata (*deducere* a. m. «dichten, singen»); «Metapher vom Ziehen des Fadens»; ugyanígy a Thesaurus l. L.-ban, s. v. *deducere*, 282, 55: «*componere*»; újabban: W. Eisenhut: *Deducere carmen*. Gedenkschrift für G. Rohde Tübingen 1961, 91 skk.) téves. Porphyrio kommentárja nem sokat segít: *testatur ergo se H. Graeci carminis modulationes primum in Latinam linguam contulisse*; Györkösy végső körülírása (58. l.): «*Ego princeps modos Aeolios in Italiam transtuli et meo ingenio posthac modi Aeolii in numero modorum Latinorum habentur*». — Feljebb (az 53. lapon) adott ideiglenes parafrázisunkat ezek után túlhaladottnak mondhatjuk.

A pregnáns horatiusi mondat értelmezése szerintünk az elsőség kiemelésén (*princeps*) és a *deducere* igének a diadalmenettel kapcsolatos speciális jelentésén fordul. Horatius költői öntudata itt olyan formában nyilatkozik meg, mint ahogy a lelkes Lucretius (I 62—79) a világmindenség jelenségeire magyarázatot találó mesterét *primus inventor*-ként magasztalja (a megfelelő rész kézirati címjelzése is: *Laus inventoris*):

... *effringere ut arta*
naturae primus portarum claustra cupiret.
Ergo vivida vis animi pervicit et extra
processit longe flammantia moenia mundi,
atque omne immensum peragravit mente animoque,
unde refert nobis victor, quid possit oriri,
quid nequeat etc.^{35a}

A *πρῶτος εὐρέτης*-gondolatnak a római költészetben, vagy akár csak Horatiusnál tanulmányozható tükröződését itt szükségtelen részleteznünk. A fenti Lucretius-hely interpretálgatása helyett is inkább csak régebbi parafrázisunkra hivatkozunk: «Epikuros . . . diadalmas hadjárata során túltett a leghíresebb hadvezéreken is, mert azok csak a világ végéig hatoltak előre (mint pl. Dionysos, vagy «utánzója», Nagy Sándor), de Epikuros messze túljutott ennek az egy világnak «lángoló határfalain», vagyis a földünket körülvevő levegőégen. Szellemével bejárta a végtelen világmindenséget, zsákmányul pedig a megismerést hozza magával».³⁶

A *deducere* igének «*de triumpho et pompa*» jelentését minden szótár számon tartja — de csak a Kleopatra-ódának 31. sorával (*privata deduci superbo triumpho*) kapcsolatban.³⁷ Az itt használt szenvedő alak nem jelenti szükségképpen a legyőzöttként való meghurcolást, vonatkozhatik az ünnepeelt személy megmutogatására (pl. Suet., Tib. 17: *unde populo consulutato circum templa deductus est*) vagy a triumphusi díszkíséret tagjainak kitüntetés számba menő felvonultatására is (pl. Liv. XLII 34, 10: *a Flacco inter ceteros, quos virtutis causa secum ex provincia ad triumphum deducebat, deductus sum*; vö. XXVIII 32, 7: *Scipionum nomini, auspiciis omnes aduetos, quos secum in patriam ad meritum triumphum deducere velit*).

Az utóbbi két Livius-hely segítségünkre lehet az «*Exegi monumentum*» utolsó mondatának értelmezésében is. Az érdemnek, kiválóságnak (*virtus, meritum*) a triumphusszal kapcsolatos említéseiről van szó: a diadalmaskodó költő — nagy «haditette», az aiol dallamok felfedezése és meghódítása után — nem a Capitoliumra, Iuppiter templomához, hanem mintegy a múzsák szentélyéhez járul, «érdemszerzette büszke (zsákmányát)» (*superbiam quaesitam meritis*) triumphatori gesztussal Melpomenének ajánlja fel (vö. C. IV 3.) és tőle kéri megkoszorúztatását.³⁸

^{35a} L. még III 2: *qui primus potuisti*, 9: *tu, pater, es rerum inventor*. Vö. A. Kleingünther: *Πρῶτος εὐρέτης*. Untersuchungen zur Gesch. einer Fragestellung. Phil. Suppl. 26/1. (1933) *passim*; újabban: K. Thra:de: RAC «Erfinder»; bibliográfia az 1277—78. hasábon.

³⁶ Lucretius-szemelvényeinkben (Tankönyvkiadó, 1950), *ad l.*

³⁷ Thes. l. L., s. v., 274. lap.

³⁸ A költemény interpretálása során utal a *Quem tu, Melpomene* . . .-ódára Ed. Fraenkel is: Horace (Oxford 1957) 302 skk. l. — H. Fuchs körülírása (i. h., 150. l.): «Horaz hat . . ., während er von der griechischen Muse den Lorbeerkrantz erhoffte, im

Lehet tehát egyiptomi eredetű a piramisok emlegetése, valamilyen közvetítéssel eljuthatott Augustus Rómájába egy egyiptomi irodalmi motívum, — de mi lett belőle Horatius tolla alatt? Augustus név szerinti említése nélkül az actiumi éthos rendíthetetlen vallása a kritikus 23. évben is, minden *idegennek* olyan határozott elutasítása és a *rómaiságnak* olyan határozott igénye, mint a művészileg és politikailag átgondolt vergiliusi pajzisleírásban (Aen. VIII 626—728). Itt is jól lemérhetjük a különbséget egyrésről Vergilius és Horatius következetesen elutasító magatartása, másrésről a könnyedebb felfogású, politikai kérdésekben sem mindig a hivatalos véleményt valló költőknek az egyiptomi és általában keleti kultuszokkal kapcsolatos nyilatkozatai között. Míg Tibullus vagy Ovidius a világ legtermészetesebb hangján ír a minden tilalom ellenére Rómában is meghonosodó Isis-tiszteletről, Vergilius és Horatius az augustusi rezerváltságot tükrözi.³⁹ Ennek a magatartásnak — végeredményben az augustusi irányvonalnak — eddig fel nem ismert megnyilatkozása az egyiptomi írnoköntudat horatiusi visszhangja is: a római költőnek a Capitoliummal egyetemben örökké megmaradó hírneve maradandóbb az ércnél és a piramisépítő királyok emlékénel: *aere perennius regalique situ pyramidum altius*.

Bilde Roms und des heimatlichen Apulien einen Hintergrund geschaffen, vor dem er sich, umstrahlt von dem Ruhme, den er gleichermassen gespendet wie gewonnen hatte, als der Schöpfer seiner neuen Liedkunst darstellen konnte».

³⁹ A klasszikus hely: Suet., Aug. 93 (*peregrinarum caerimoniarum sicut veteres ac praeceptas reverentissime coluit, ita ceteras contemptui habuit*; itt van szó az eleusisi misztériumok megbecsüléséről, ill. az egyiptomi és zsidó kultuszok elutasításáról). Vergilius megvetéssel aposztrofálja az Actiumnál Róma istenei ellen küzdő «szörnyalakokat és az ugató Anubist» (Aen. VIII 698: *omnigenumque deum monstra et latrator Anubis*); ugyanígy Propertius (III 11, 39 sk.: *scilicet incesti meretrix regina Canopi . . . causa Iovi nostro latrantem opponere Anubim, . . . foedaque Tarpeio conopia tendere saxo*). Bezzeg Ovidius «a tiszteletreméltó Anubis orcájára» hivatkozva fohászodik a memphisi Isishez (Am. II 13, 7—11): *per tua sistra precor, per Anubidis ora verendi*, és nyugodtan említi egyszerre az alliai csatavesztést a palesztinai kultusz előírásaival (*Ars am.* I 413. sk.) vagy a *peregrina Sabbata*-val (Rem. 219. sk.). — Az egyiptomi kultuszok itáliai térhódításáról l. *L. Preller*: Röm. Mythologie, II³ (Berlin 1883) 377. skk. l.; a költői helyek felsorolása: 379, 5. j. — Horatius egyetlen egyszer említi Osirist (Ep. I 17, 60), akkor is egy póruljárt esavargó rimánkodását reprodukálja; külön lapra tartozik a III 26. óda Venus—Isis-azonosítása (9 sk.: *o, quae beatam diva tenes Cyprum et Memphin carentem Sithonia nive*); mint *Heinze* (Komm.⁹ ad l.) megjegyezte, nem a költő, legfeljebb Chloe tartozott tisztelői közé.